

УДК 821.162.1-31“18”

Специфіка выкарыстання алюзій і цытат у аповесці Т.Т. Ежа “Другая Божая заповедзь”

Гладкова Г.А.

Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Маішэрава”, Віцебск

У артыкуле робіцца аналіз выкарыстаных алюзій і цытат у творы польскамоўнага пісьменніка XIX стагоддзя З. Мілкоўскага (літаратурны псеўданім – Тамаш Тэадор Еж) “Другая Божая заповедзь”.

Мэта – вызначыць асаблівасці алюзій і цытат у згаданай аповесці, а таксама знайсці мастацкія і гістарычныя крыніцы, якія паслужылі асновай для цытацыі.

Матэрыял і метады. Матэрыялам для даследавання стала аповесць Т.Т. Ежа “Другая Божая заповедзь” (варшаўскае выданне 1930 года). Асноўныя метады – культурна-гістарычны, структурны і інтэртэкстуальны аналіз.

Вынікі і іх абмеркаванне. На мастацкім матэрыяле твора вылучаны шэраг алюзій, якія ахарактарызаваны з пункту погляду частотнасці ўжывання (пераважаюць тэксты Бібліі) і мэты выкарыстання, названы крыніцы алюзій і цытавання (антычныя тэксты, творы вядомых пісьменнікаў сусветнай і нацыянальнай літаратуры, мясцовыя легенды і песні), абгрунтаўваецца мэтазгоднасць выкарыстання дадзенага мастацкага прыёму ў прааналізаванай аповесці.

Заклучэнне. Праведзенае даследаванне дазваляе зрабіць высновы пра абгрунтаванасць літаратурных алюзій і цытат у аповесці Т.Т. Ежа, а таксама сцвердзіць меркаванне пра грунтоўную аўтарскую дасведчанасць на пытаннях нацыянальнай і сусветнай палітыкі і культуры.

Ключавыя словы: літаратурная алюзія, цытата, Рэч Паспалітая, Польшча, Літва, Лісанапаўскае паўстанне 1830–1831 гг., дэкалог, рамантызм, нацыянальная свядомасць.

(Ученые записки. – 2017. – Том 24. – С. 148–151)

Specificity of Application of Allusions and Quotations in T.T. Yezh’s Novel “Second God’s Commandment”

Gladkova G.A.

Educational Establishment “Vitebsk State P.M. Masherov University”, Vitebsk

Analysis of allusions and quotations used in the novel by the Polish language writer of the XIX century Z. Milkouski (literary name Tamash Teodor Yezh) “Second God’s Commandment” is made.

The purpose is to identify features of allusions and quotations in the novel and find out artistic and historical sources, which were the basis of citation.

Material and methods. The research material is T.T. Yezh’s novel “Second God’s Commandment” (the Warsaw edition of 1930). The basic research methods are the cultural and historical, the method of structural and intertextual analysis.

Findings and their discussion. On the basis of the artistic material of the novel a number of allusions are identified, which are characterized from frequency of use (the Bible texts prevail) and purpose of application; sources of allusions and quotation (antique texts, works by outstanding writers of world and national literature, local legends and songs) are named; advisability of using this artistic tool in the analyzed novel is grounded.

Conclusion. The research makes it possible to conclude about reasonableness of literary allusions and quotations in the analyzed novel and to state the idea of the substantiated author’s understanding of the issues of national and global politics and culture.

Key words: literary allusion, quotation, Polish-Lithuanian Commonwealth, Poland, Lithuania, October 1830–1831 Uprising, decalogue, Romanticism, national identity.

(Scientific notes. – 2017. – Vol. 24. – P. 148–151)

Тэадор Тамаш Еж (сапраўднае імя – Зыгмунд Мілкоўскі) належыць да ліку польскіх пісьменнікаў XIX стагоддзя з багатай літаратурнай спадчынай. У цэнтры пісьменніцкай увагі знаходзіліся пытанні палітычнага жыцця краіны, праблемы жаночай эмансipaцыі, спецыфіка рэгіянальных канфліктаў (Лістападаўскае паўстанне 1830–1831 гг., рэвалюцыйны рух на Балканах і інш.). Адною з гістарычных аповесцей пісьменніка стала кніга “Другая Божая заповедзь”, прысвечаная падзеям паўстання 1831 года на Літве і выдадзеная пасля смерці аўтара толькі ў 1930 годзе. У айчынным літаратуразнаўстве пакуль адсутнічаюць навуковыя даследаванні, дзе распрацоўвалася пытанне рэцэпцыі паўстання 1830–1831 гг. у творчасці З. Мілкоўскага. У польскай літаратуразнаўчай навуцы літаратурная спадчына пісьменніка разгледжана ў бібліяграфічных даведніках і шэрагу іншых публікацый, аднак па-за ўвагай навукоўцаў засталася пытанне спецыфікі мастацкіх прыёмаў, выкарыстаных пісьменнікам у канкрэтных мастацкіх творах. Акрэслены агульны накірунак творчасці З. Мілкоўскага, аналізуюцца прыёмы, уласцівыя літаратуры рамантызму і рэалізму, якія спалучыў пісьменнік, аднак роля альязій і цытат як шырока распаўсюджаны мастацкі прыём не атрымала належнага навуковага асэнсавання. Гэта акалічнасць тлумачыць наватарскі характар даследавання і абгрунтоўвае пастаўленую мэту.

Мэта артыкула – выяўленне спецыфікі альязій і цытат у згаданай аповесці, што будзе спрыяць якаснаму ідэйна-тэматычнаму аналізу твора і дазволіць удакладніць асаблівасці мастацкага метаду пісьменніка.

Матэрыял і метады. Матэрыялам для даследавання стала аповесць Т.Т. Ежа “Другая Божая заповедзь” (варшаўскае выданне 1930 года). Асноўныя метады: культурна-гістарычны, структурны і інтэртэкстуальны аналіз.

Вынікі і іх абмеркаванне. Літаратурныя альязій і цытаты ўяўляюць сабой своеасаблівыя стылістычныя сродкі, якія аўтар выкарыстоўвае для стварэння мастацкага вобраза праз адсылку да іншых мастацкіх твораў, падзей гісторыі, палітыкі, культурнага жыцця, гэта значыць, да іншых культурных кодаў. Паказчыкамі “альязіўнага працэсу” могуць служыць розныя моўныя адзінкі: слова, словазлучэнне, выказванне. Як лічыць Л.А. Машкова, класіфікацыя альязій можа быць заснавана на такіх крытэрыях, як крыніца альязій (літаратурныя, біблейскія, міфалагічныя, гістарычныя, бытавыя), ступень вядомасці альязіўнага факта, наяўнасць ці адсутнасць нацыянальнай афарбоўкі [1, с. 8].

Што датычыць выкарыстання альязій у аповесці Т.Т. Ежа “Другая Божая заповедзь”, то можна сцвярджаць, што пісьменнік дастаткова часта

ўжывае гэты прыём. Так, падчас апісання карчмы, якую мясцовае насельніцтва віленскага краю называе Рымам, аўтар паведамляе, што шляхта была пераканана ў тым, быццам у гэтай карчме адбылася апошняя расправа д’ябла з Твардоўскім. Дадзены кантэкст дазваляе ўстанавіць крыніцу альязій: маецца на ўвазе польскі варыянт легенды пра Фаўста, па якой пан Твардоўскі, які жыў у XVI стагоддзі, пайшоў на змову з д’яблам дзеля атрымання ведаў і задавальнення сваіх патрэб, і, адпаведна дамоў, апошні мог забраць душу пана толькі ў Рыме, куды Твардоўскі павінен быў прыехаць ва ўстаноўлены час. Твардоўскі доўга падманваў д’ябла, тады сам нячысты ператварыўся ў сябра пана і запрасіў яго ў карчму з адпаведнай назвай. Там д’ябал, нарэшце, забраў душу пана. Як бачым, мэта выкарыстання дадзенай альязій ў тэксце відавочная: карчма Рым стане месцам-пачаткам трагічных падзей у творы. Матыў продажу душы таксама стане адным з галоўных і будзе мець дачыненне да вымушанай змовы шляхты з прадстаўніком расійскай улады Н.П. Гільфердзінгам, уяўляючым д’ябла ў чалавечым абліччы.

У эпізодзе святочнай вячэры ў доме пана Бальтазара Троцкага сустракаецца аўтарскае ўказанне на тое, што сервіроўка стала не была такой багатай, як апісаў такую ж “*śpiewak Pana Tadeusza*” [2, s. 42]. Маецца на ўвазе А. Міцкевіч і яго знакамітая паэма “Пан Тадэвуш”, добра вядомая суайчыннікам пісьменніка, дзе ёсць шэраг змястоўных апісанняў традыцыі прыманья ежы з пералікам напояў і страў.

Пісьменнік часта выкарыстоўвае прамое цытаванне з твораў славутага польскага паэтрамантыка Ю. Славацкага. Часцей за ўсё за крыніцу цытацыі абіраецца паэма “Бенёўскі”, урыўкі з якой неаднаразова сустракаюцца на старонках аповесці. Так, апавядаючы пра маёнтка пані Віч у Падарнішках, аўтар цытуе ўрывак са згаданай паэмы Ю. Славацкага, дзе апісваюцца Анелінкі: “*O! Tam poezja gotowa! – Romeo! / Pożycz mi twoich słów rozplamienionych*” [2, s. 75], які надае рамантычную афарбоўку тапанімічнай прасторы, дзе разгортваецца дзеянне. Яшчэ раз аўтар звярнуўся да той жа крыніцы, разважаючы аб праблеме першаснасці грамадскага абавязку над прыватным шчасцем. “*Biada! Kto daje ojczyźnie pół duszy, a drugie to pół dla szczęścia zachowa*” [2, s. 90].

Акрамя паэмы Ю. Славацкага “Бенёўскі” ў аповесці таксама цытуецца драматычны твор згаданага польскага рамантыка “Сярэбраны сон Саламеі”. Слова Вернігоры “*Każdy kwiat ma swe zapachy, / Każdy duch swój wid pół-jasny, / Każde serce swój strach własny*” суадносяцца з тэмай хуткаплыннасці прыватнага шчасця і кахання [2, s. 87].

Згадваецца ў аповесці вядомы твор І.Красіцкага “Мышэіда”, які чытае пан Непамуцэн Нушкевіч. Гэта дэталі падкрэслівае асветніцкія погляды героя і яго вернасць нацыянальным каштоўнасцям.

Алюзія на трагедыю У. Шэкспіра “Рамэа і Джульета” сустракаецца ў аўтарскім адступленні адносна шчасця закаханых, якому не перашкаджае “nieprzujażń domów Montechich i Capulettich” (“варагаванне дамоў Манэкі і Капулецці”) [2, s. 75].

Паказальна, што лацінамоўныя тэксты таксама служаць пісьменніку для перыядычных адсылак да іх чытача. У прыватнасці, у сцэне падрыхтоўкі да паўстання з вуснаў аднаго з герояў гучыць вядомы выраз “Alea jacta jest” (“Выбар зроблены”), які ўяўляе сабой словы Юлія Цэзара, быццам бы сказаныя палкаводцам пры пераправе праз памежную раку Рубікон. Сэнс выкарыстанага крылатага выслоўя ў дачыненні да падзей аповесці адназначны: Варшава выказала заклік да паўстання, таму зваротнага шляху няма. Яшчэ адзін лацінамоўны выраз “patri patriae”, ужыты пры характарыстыцы аднаго з персанажаў твора, узыходзіць да крылатага выслоўя “Pater Patriae” (“Бацька народаў”). Несумненна, гэта адсылка да ганаровага тытула, атрыманага Цыцэронам ад рымскага сената пасля падаўлення здрадніцкай змовы.

У канцы твора яшчэ раз сустранецца адсылка да часоў антычнасці. Маецца на ўвазе эпізод развітання жанчын з паўстанцамі. З вуснаў кабет гучалі словы пра вяртанне са шчытом ці на шчыце, што мае крыніцай вядомы лацінамоўны фразеалагізм “aut cum scuto, aut in scuto”, які ўзыходзіць, паводле Плутарха, да гісторыі Старажытнай Спарты. Сустракаецца ў творы таксама вядомы юрыдычны тэрмін “corpus delicti” (“састаў злачынства”) пры апісанні расправы над мясцовым махлярком, уладальнікам карчмы Рым.

Заўважым, што, акрамя літаратурных крыніц цытавання, Т.Т. Еж спасылаецца на біблейскія тэксты, у прыватнасці, разважанне пра сутнасць кахання ў аповесці спалучана з вядомым выказваннем ап. Паўла (крыніца: Пасланне да карынфян, раздзел 13:4–8): “Любоў доўгацярплівая, міласэрная...” [3, с. 1746]. Пісьменнік робіць заўвагу, што выказванне Паўла дастаткова поўна можа перадаць кароткая сентэнцыя: “Miłość nigdy nie zginie”, bo... goreje” [2, s. 43]. Адзначым, што ідэалізацыя вобразаў закаханых (Пётр Нушкевіч і Рузя Віч) пабудавана аўтарам цалкам на лепшых традыцыях духоўнага слова хрысціянства.

У аповесці часта сустракаюцца аўтарскія адступленні па розных пытаннях тагачаснага грамадскага і прыватнага жыцця. Лёс Польшчы-пакутніцы асэнсаваны пісьменнікам праз

прызму ахвярнасці яе народа. Выбар, які стаіць перад кожным грамадзянінам, на думку аўтара, відавочны: або забыць пра грамадскі абавязак і жыць прыватным шчасцем, або адмовіцца ад яго і паслужыць айчыне. Традыцыйны для класічнай літаратуры канфлікт вырашаецца ў аповесці адназначна: галоўны герой пакідае любую жонку і кладзе жыццё на алтар змагання. Такі сюжэтны ход спалучаны ў мастацкім тэксце з чарговай алюзіяй на біблейскую легенду пра ахвяру Аўраама Богу. Пісьменнік адзначае: “Ofiara Abrahama powtarza się u nas bardzo często. Niema tylko anioła, któryby nóż w powietrzu wstrzymał. Noże w Polsce sięgają do głębi serc i boleśnie kaleczą” (“Ахвяра Абрама паўтараецца ў нас вельмі часта. Толькі няма анёла, які б затрымаў нож у паветры. Нажы ў Польшчы пранікаюць у глыбіню сэрцаў і балюча калечаць”) [2, s. 89]. Дадзенае выказванне адсылае чытача да вядомай біблейскай гісторыі (Быццё 22:1–19), сутнасць якой у неабходнасці прынесці ахвяру Богу, якая паўстала перад Аўраамам і якую старац меў намер выканаць. Аднак у апошні момант анёл перахапіў руку Аўраама, узнятую з нажом над уласным сынам. Як бачым, у дачыненні да гісторыі Польшчы дадзеная алюзія набывае трагічнае гучанне: няма каму спыніць ахвяраванне народам дзеля высокароднай мэты вызвалення айчыны.

Ідэйна важным дыялогам аповесці стала размова маладога шляхціча Пятра Нушкевіча, адданага змагара за свабоду радзімы, і яўрэйска-карчмара, які параўнаў лёс народа Рэчы Паспалітай і яўрэйў. З вуснаў карчмара прагучаў апавед пра подзвіг Іўды Макавея (Machabeusz), які ўзняў паўстанне суайчыннікаў супраць спробы Анціёха выкараніць іўдзейскую веру. “Mnie się zdaje, [...] że nim Polska do oczyszczenia przystąpi, potrzeba jej Machabeuszów, i takich, co się biją, i takich, co się w męczarniach giną...” – падсумаваў свае развагі карчмар [2, s. 95]. Пад вобразам Макавея маюцца на ўвазе героі-патрыёты, якіх не стае былой Рэчы Паспалітай у змаганні з агрэсіўнай палітыкай Расійскай імперыі.

Пасля паражэння паўстання кіраўнік атрада капітан Ключка знаходзіцца ў разгубленасці, ён наведвае былых паўстанцаў, але тыя пазбягаюць знаёмства. Стан героя перададзены праз акрэслены ў аповесці выраз “Zwierzęta mają nory, ptacy gniazda, a on, syn człowieczy, nie miał gdzie głowy położyć” [2, s. 145], які ўяўляе сабой часткова зменены адказ Ісуса кніжніку (Мацв. 8:20): “...лисицы имеют норы, и птицы небесные – гнезда; а Сын Человеческий не имеет, где преклонить голову” [3, с. 1511]. Настрой і паводзіны былых паўстанцаў перадае кароткі дыялог: “– Co chcesz... Ja się wyprę ciebie... ty się wyprzuj mnie. – Niby Piotr Chrystusa...” [2, s. 145], які адсылае чытача да вядомага эпізоду адрачэння

Пятра ад Хрыста. Такім чынам, ідэйнае гучанне аповесці набывае ўзмоцненую філасофска-рэлігійную афарбоўку: прынесена на карысць айчыны ахвяра аказваецца дарэмнай, бо тыя, на плячах каго ляжаў клопат пра вольную будучыню краіны, выракліся сваіх былых намераў.

Паказальна, што аповесць мае таксама цытатную назву, якая адсылае чытача да дэкалогу, дзесяці Божых заповедзей, сярод якіх увагі заслугоўвае другая. У каталіцкай традыцыі яна гучыць як “Nie będziesz brał imienia Pana Boga twego nadaremnie” (“Не ўжывай імя Пана Бога дарэмна”), што адлюстравана ў эпіграфі да твора. Калі ўлічыць, што ідэйная накіраванасць аповесці заключана ў асэнсаванні пісьменнікам падзей паўстання 1830–1831 гг. на Літве праз прызму маральна-філасофскіх каштоўнасцей, такі выбар назвы і эпіграфі бачыцца абгрунтаваным. У творы адлюстравана гісторыя змагання за свабоду краю і клятварушэнне мясцовай шляхты, якая паміж справядлівасцю і прыватным спакоем абрала другі варыянт, тым самым дала права злодзеям і ворагам адчуваць сваю беспакаранасць. Пісьменнік ставіць адно са складаных філасофскіх пытанняў аб сутнасці праўды і справядлівасці, на гістарычным матэрыяле ён спрабуе асэнсаваць пралікі суайчыннікаў, якія разумеюцца аўтарам як парушэнне Божых законаў, а значыць, выпраўленне іх запатрабуе новых намаганняў ад маладога пакалення.

Адзначым, што ў аповесці “Другая Божая заповедзь” таксама сустракаюцца цытаты, вызначэнне крыніц якіх выклікае пэўныя цяжкасці. Напрыклад, прыведзеныя ў творы словы песні “A już by i skała poruszyć się dała...”, “Nieszczęśliwy ten to, co się wkręcił wpeło...” [2, s. 40] і некаторыя іншыя варта разглядаць як музычны факт эпохі без дакладнага вызначэння зафіксаванай музычнай крыніцы. Верагодна, пісьменнік выкарыстаў радкі з найбольш папулярных мясцовых песень, што ўзбагаціла этнаграфічны каларыт аповесці [4–6].

Заклучэнне. Такім чынам, праведзены аналіз дазволіў вылучыць у аповесці Т.Т. Ежа “Другая Божая заповедзь” аллюзіі, вызначыць іх спецыфіку, указаць мастацкія тэксты, якія паслужылі крыніцай цытацыі ці з’явіліся аб’ектам чытацкай увагі (з дапамогай аўтарскіх адсылак). Відавочна,

што пісьменнік актыўна карыстаўся згаданымі стылістычнымі прыёмамі з мэтай надаць літаратурнаму твору глыбокае філасофскае гучанне, узбагаціць тэкст культуралагічным кантэкстам, дапоўніць уласную пазіцыю па самых важных пытаннях. Як вынікае з аналізу цытат і аллюзій, найбольш часта аўтар спасылкаўся на тэксты Бібліі, крыніцы антычнай літаратуры і гісторыі. Сярод пісьменнікаў-суайчыннікаў увагу літаратара прыцягнуў вядомы паэтрамантык Ю. Славацкі, розныя творы якога сталі крыніцай цытавання ў аповесці. Згадваюцца Т.Т. Ежам таксама мясцовыя легенды (пра пана Твардоўскага), музычныя творы (фрагменты песень), робяцца адсылкі да творчасці І. Красіцкага і У. Шэкспіра. Безумоўна, такая багатая палітра аллюзій і цытат у аповесці сведчыць пра высокую ступень адукаванасці самога аўтара, дазваляе чытачу шляхам асацыяцый далучыць агульна вядомыя факты да мастацкага тэксту аповесці, а значыць, асэнсаваць вобразы і падзеі ў кантэксце сусветнай гісторыі і культуры.

Аповесць Т.Т. Ежа “Другая Божая заповедзь” займае належнае месца ў багатай літаратурнай спадчыне пісьменніка і дазваляе зразумець пазіцыю аўтара ў адносінах да знакавай падзеі нацыянальнай гісторыі першай трэці XIX стагоддзя – Лістападаўскага паўстання 1830–1831 гг. і прычын яго паражэння на землях Літвы.

Літаратура

1. Машкова, Л.А. Литературная аллюзия как предмет филологической герменевтики: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Л.А. Машкова; МГУ. – М., 1989. – 24 с.
2. Jeż, T.T. Drugie Boże przykazanie: z powstania r. 1831 na Litwie / T.T. Jeż. – Warszawa: M. Arct, 1930. – 160 s.
3. Библия / в рус. пер. с прил. – Четвертое издание. – Брюссель, 1989. – 2535 с.
4. Словацкий, Ю. Бенёвский. Поэма / Ю. Словацкий; пер. с пол. Б.Ф. Стахеева; отв. ред. В.А. Хорев. – М.: Индрик, 2002. – 280 с.
5. Słowacki, J. Beniowski / J. Słowacki. – Wydawca: Fundacja Nowoczesna Polska, b.r. – 203 s.
6. Słowacki, J. Sen srebrny Salomei / J. Słowacki. – Lwów: Księg. Polska, 1881. – 168 s.

Паступіў у рэдакцыю 07.09.2017 г.